

ye, *el-Burhânü'l-celî fi mâ'rifeti'l-veli, Esrârü'l-'ârifin ve siyerü't-tâlibîn, 'Um-detü'l-vesâ'il, Şemâ'ilü'n-nebî, ed-Dürrü'l-meknûn ve's-sırrü'l-maşûn, Tenbîhü'l-aḥibbâ' fi 'alâmeti'l-maḥabbe, 'Urvetü's-selef ve'l-ḥalef fi't-taşavvufi'l-münbeset mine'l-Kitâb ve's-Sünne, Fetḥu'l-cevâd, Vesiletü'z-zâhire fi saltanatı'd-dünyâ ve'l-âhire, Muḥtaşarü'n-nihâye, İrşâdü'l-Kur'âniyye, Zâdü't-tâlibîn* (eserlerinin tam bir listesi için bk. Kugle, s. 617-630).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir el-Ayderûsî, *en-Nûrû's-sâfir*, s. 283-286; Abdülhak ed-Dihlevî, *Aḥbârü'l-aḥyâr*, Delhi 1309, s. 257-260; Âzâd-ı Bilgrâmî, *Me'âşirü'l-ki-râm*, Agra 1328/1910, s. 192-194; Gulâm Server Lâhûrî, *Ḥazinetü'l-asfiyâ*, Lahor 1284/1867-68, s. 425-428; Rahmân Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind*, Leknev 1332, s. 146-147; Storey, *Persian Literature*, I, 979-980; Brockelmann, *GAL*, II, 384; *Suppl.*, II, 518; Zubaid Ahmad, *The Contribution of Indo-Pakistan to Arabic Literature*, Lahore 1968, s. 20, 55, 292, 295, 348; Yûnus eş-Şeyḥ İbrâhim es-Sâmerrâi, *'Ulemâ'ü'l-'Arab fi şibhi'l-kârreti'l-Hindîyye*, Bağdad 1986, s. 331; S. A. A. Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in North India in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Delhi 1993, s. 135-142; C. W. Ernst, "Persecution and Circumspection in Shattari Sufism", *Islamic Mysticism Contested: Thirteen Centuries of Debate and Conflict* (ed. F. de Jong – B. Radtke), Leiden 1999, s. 416-426; S. A. Kugle, *In Search of the Center: Authenticity, Reform and Critique in Early Modern Islamic Sainthood* (doktora tezi, 2000), Duke University, s. 363-630; N. Hanif, "Muttaqî, Shaikh Ali", *Biographical Encyclopedia of Sufis: South Asia*, New Delhi 2000, s. 248-252; Muhammad Saghir Hasan Masumi, "Shaykh Ali al-Muttaqî's Risalah Tabyin al-Turuq", *IS*, III (1964), s. 339-374; M. Hidayet Hosain, "al-Muttaqî al-Hindî", *EP* (Ing.), VII, 800-801; a.mlf., "Müttakî el-Hindî", *UDMİ*, XVIII, 504; M. Baqir, "Ali Mottaqî", *Elr.*, I, 869-870.

AZMÎ ÖZCAN

MÜTTAKÎ - LİLLÂH

(المتقى الله)

Ebû İshâk İbrâhîm el-Müttakî - Lillâh
b. Ca'fer el-Muktedir - Billâh el-Abbâsî
(ö. 357/968)

Abbâsî halifesi
(940-944).

Halife Muktedir - Billâh'ın oğludur. Kardeşi Halife Râzî - Billâh'ın vefatının ardından hilâfet makamına getirildi (20 Rebülevvel 329 / 23 Aralık 940). Halifelüğünde önemli rol oynayan Emîrülümerâ Beckem et-Türkî'nin bir av sırasında katledilmesi (21 Receb 329 / 21 Nisan 941) ve ordusundaki Deylemli askerlerin Türkler'le ihtilâfa düşerek Basra'ya gidip Berîdîler'e katılmaları Müttakî - Lillâh'ı zor durumda bıraktı.

Ebû Abdullah el-Berîdî, Vâsıt'a hâkim olduktan sonra Bağdat üzerine yürüyerek şehri ele geçirdi (12 Ramazan 329 / 10 Haziran 941). Müttakî de Ebû Abdullah el-Berîdî'yi vezirliğe getirmeye mecbur oldu. Resmen emîrül-ümerâ tayin edilmemekle birlikte fiilen bu görevi de üstlenen Ebû Abdullah tehditlerle askerlerinin maaşları için halifeye 500.000 dinar ödetti. Bu durum Bağdat'taki Türk ve Deylemli askerlerin isyan etmesine sebep oldu. Berîdîler bu isyan ve halkın tepkisi sonucu yaklaşık bir ay sonra Bağdat'ı terketmek zorunda kaldılar.

Müttakî - Lillâh, Berîdîler'in ayrılmasından sonra Deylemli kumandanlardan Kür Tegin'i emîrülümerâlik makamına getirdi. Ardından Türk askerlerinin tepkisi üzerine Dimâşk'a kaçmış olan İbn Râik'i çağırıp emîrül-ümerâ tayin etti (26 Zilhicce 329 / 21 Eylül 941). Berîdîler meselesini çözmek için teşebbüse geçen İbn Râik, Vâsıt'a yürüyünce Berîdîler şehri boşaltıp Basra'ya çekildiler. Bu olaydan sonra taraflar arasında yapılan görüşmelerde anlaşma sağlandı. Berîdîler Bağdat'a her yıl 600.000 dinar ödemeyi kabul ettiler. Ardından Tüzün ve Nûştegin gibi ileri gelen Türk kumandanları Bağdat'ta İbn Râik'e karşı isyana teşebbüs ettiler (2 Rebülâhîr 330 / 25 Aralık 941), Vâsıt'a giderek Berîdîler'e katıldılar. İbn Râik kumandasındaki Abbâsî ordusu Türkler ve Deylemliler'den oluşan Berîdî ordusu karşısında yenilgiye uğradı (20 Cemâziyelâhîr 330 / 12 Mart 942). Savaşın sonra Halife Müttakî, İbn Râik ile birlikte Hamdânîler'den yardım istemek üzere Musul'a gitti. Abbâsî tarihinde ilk defa bir halife Bağdat'ı terketmiş oluyordu. Ebû'l-Hüseyn el-Berîdî'nin Bağdat'a girişi karışıklığı ve çatışmalara sebep oldu, hilâfet sarayı yağmalandı, halifenin akrabalarından birçok kişi katledildi. Berîdî ordusundaki Deylemli askerler şehri yağmalayıp halkın evlerine yerleştiler. Deylemliler ile halk arasında birçok çatışma meydana geldi ve şehirde kıtlık baş gösterdi.

Bağdat'ta bu olaylar cereyan ederken Hamdânîler, Halife Müttakî'ye destek vermeyi kararlaştırdılar. Fakat tam bu sırada İbn Râik, Musul Hamdânî Emîri Hasan b. Abdullah b. Hamdân tarafından bir suikastla ortadan kaldırıldı (21 Receb 330 / 11 Nisan 942). Halife, desteğine ihtiyaç duyduğu Hamdânî Emîri Hasan'ı "Nâsîrüddevle" lakabını vererek emîrül-ümerâ tayin etti; ona ve kardeşi Ali'ye hil'at giydirdi (1 Şâban 330 / 21 Nisan 942). İbn Râik'in öldürülmesinin ardından Bağdat'ta

Berîdîler'in hizmetindeki Türk askerleri Musul'a giderek Halife Müttakî - Lillâh ile birleştiler (15 Ramazan 330 / 3 Haziran 942).

Halife Müttakî - Lillâh, Hamdânîler ve Türk kumandanlarının desteğinde Bağdat'a girdi. Nâsîrüddevle de fiilen emîrülümerâlik görevine başladı (Şevval 330 / Haziran - Temmuz 942). Kısa bir süre sonra Ebû'l-Hüseyn el-Berîdî'nin yeniden Bağdat'a yürümesi üzerine Nâsîrüddevle, Medâin'den kardeşi Ali kumandasında bir ordu sevketti. Berîdîler, Vâsıt'ı boşaltıp Basra'ya çekilmek zorunda kaldılar. Halife Müttakî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hamdân'a Berîdîler karşısında kazandığı zaferden dolayı "Seyfüddevle" unvanını verdi.

İktidarın mutlak sahibi olmaya çalışan Nâsîrüddevle saray mensuplarının harcamalarını iyice kısıtı, Halife Müttakî ve annesinin mâlikânelerini ellerinden alarak kendine mal etti. Ağır vergiler ve veba gibi salgın hastalıklar yüzünden Bağdat'ta halkın durumu kötüleşti. Şehirde güvenlik yeterince sağlanamadığı için hırsızlık olayları çoğaldı ve yer yer şehirden göç başladı.

Türk askerleri üzerinde otorite sağlamada yeterince başarılı olamadığını gören Nâsîrüddevle emîrülümerâlik görevini bırakarak Bağdat'tan ayrıldı (4 Ramazan 331 / 12 Mayıs 943). Bu olayın ardından Tüzün'e bağlı kuvvetler Bağdat'a karşı yürüyüşe geçtiler. Halife, Tüzün'ü durdurduğu takdirde Seyfüddevle'yi kardeşinin yerine emîrül-ümerâ tayin etmeye hazır olduğunu söyledi ve kendisine 400.000 dirhem gönderdi. Ancak Seyfüddevle, Tüzün'ün Bağdat'a yaklaşmasıyla başşehirden ayrıldı, Tüzün de kolayca Bağdat'a girdi. Halife Müttakî'nin artık onu emîrül-ümerâ tayin etmekten başka çaresi kalmadı (6 Şevval 331 / 13 Haziran 943). Büveyhî Emîri Muizzüddevle 331'de (942-43) Basra'ya, ertesi yıl Vâsıt'a askerî harekât düzenlediyse de Tüzün sayesinde bu girişimi sonuçsuz bıraktı.

Tüzün, bir süre sonra halifenin hiç hoşlanmadığı İbn Şîrzâd'ı kendi nâibi sıfatıyla Bağdat'a gönderdi. Bu durum, başta Vezir Ebû'l-Hasan Ali İbn Mukle olmak üzere hilâfet sarayındaki bir kısım sivil ve askerî yetkililer tarafından Tüzün'ün Berîdîler'le ittifak içinde halifeye karşı tertibe kalkışacağına bir işareti olarak değerlendirildi. İbn Şîrzâd tarafından hal'edilip Berîdîler'e teslim edileceğine inanılan Halife Müttakî - Lillâh, yanında ailesi ve devlet erkânı olduğu halde Bağdat'ı ikinci defa terk ederek Musul'a gitti ve Hamdânî-

MÜTTAKÎ-LİLLÂH

ler'in yardımına başvurdu. Tüzün hemen harekete geçip Hamdânîler'in başşehri Musul'u ele geçirince Hamdânîler Nusaybin'e kadar geri çekilmek zorunda kaldılar (332/944). Musul'un zaptından sonra Tüzün, Nâsîrüddevle'ye başvurarak halifenin kendisine teslim edilmesini istedi. Endişeye kapılan halife Nâsîrüddevle'nin yanından ayrılıp Rakka'ya gitti. Burada İhşîdîler ve Sâmânîler'den yardım istedi.

Rakka'da Hamdânîler'in kendisine zorluk çıkarması ve ülkeden ayrılmasını ima eden davranışlarda bulunması Müttakî'yi Tüzün ile iyi ilişkiler kurmaya zorladı ve bu maksatla Tüzün'e bir elçi gönderdi. Tüzün, halifeye isyan etmiş bir kişi gibi görünmekten kurtulmak ve Büveyhîler gibi mevcut durumdan yararlanmak isteyen rakiplerine fırsat vermemek için teklifi hemen kabul etti (Zilhicce 332 / Ağustos 944). Tüzün ile müzakerelerin devam ettiği bir sırada Rakka'ya gelen İhşîdî Emiri Muhammed b. Tuğc, halifeye Suriye veya Mısır'a gelmesi halinde kendisine her konuda destek olacağını söyledi. Müttakî Tüzün ile anlaşmaya vardığı için İhşîdî emirinin teklifini kabul etmedi ve bir süre sonra Bağdat'a dönmek üzere yola çıktı. Bağdat yakınlarında Tüzün tarafından karşılandı. Ancak Tüzün anlaşma şartlarına uymayıp bir hile ile onu kendi karargâhına götürdü ve orada bulunan Müktefî-Billâh'ın oğlu Ebû'l-Kâsım'a (Müstekfî-Billâh) biat etmesini söyledi. Müttakî bu teklifi reddedince gözlerine mil çekti ve onu hilâfetten hal'edip Müstekfî-Billâh'ı halife ilân etti (3 Safer 333 / 25 Eylül 944). Hilâfetten uzaklaştırdıktan sonra yirmi beş yıl tutuklu olarak yaşayan Müttakî-Lillâh Şâban 357'de (Temmuz 968) vefat etti ve Bağdat'ın batısındaki Harîmü'ttâhîr'de defnedildi.

Müttakî-Lillâh döneminde iç karışıklıklardan yararlanıp Urfa'ya kadar gelen Bizanslılar burada bir kilisede bulunan, Hz. İsa'ya ait bir eşyanın kendilerine verilmesi için halifeye başvurdular. Müttakî, fukahânın görüşünü aldıktan sonra müslüman esirlerin serbest bırakılması karşılığında bu talebin yerine getirilmesine karar verdi (332/943-44). Emîrül-ümerânın devlet hayatındaki yeri Müttakî-Lillâh zamanında yaşanan gelişmelerle iyice belirginleşti. Halifenin nisbî güçsüzlüğü, ayrıca vezirliğin giderek sembolik bir makam haline gelmesi, emîrül-ümerânın kâtibinin resmen değilse de fiilen vezirin yerini alması sonucunu doğurdu.

Aşırı Şîiler (Râfîzîler) karşısında geleneksel Abbâsî politikasını sürdüren Müttakî-

Lillâh döneminde mutedil Şîiler için bazı olumlu gelişmelerin meydana geldiği görülmektedir. Meselâ Şîiler'in Halife Muktedir-Billâh zamanında yıktırılan Bağdat'ın Kerh semtindeki Berâsâ Camii, Râzî-Billâh devrinde Emîrülümerâ Beckem tarafından yeniden inşa ettirilmeye başlanmış ve Müttakî-Lillâh döneminde tamamlanarak hizmete açılmıştır (İbnü'l-Cevzî, VI, 317). Şîiler'e karşı düşmanlıklarıyla tanıyan bir kısım aşırı Hanbelîler'in hareketleri sınırlandırılmış ve Berâsâ Camii'ni yeniden yıkmak ve Şîi mahallelerine saldırı girişimlerine engel olunmuştur (Ebû Bekir es-Sûlî, s. 198). Diğer taraftan Büveyhîler zamanında ayrı bir kurum halinde gelişecek olan Alevî nakibliğinin Abbâsî nakibliğinden ayrılması yolunda ilk adımlar Müttakî-Lillâh zamanında atılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir es-Sûlî, *Aẖbârü'r-Râzî-Billâh ve'l-Müttakî-Lillâh* (nşr. J. H. Dunne), Beyrut 1403/1983, s. 186-285; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), IV, 339-354; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, II, 2-3, 9-30, 37-45, 47-51, 55, 67-76; *el-'Uyûn ve'l-hadâ'ik fi aẖbâri'l-hakâ'ik* (nşr. Ömer es-Saîdî), Dimaşk 1972, IV, 351-388, 399-411; Muhammed b. Abdülmelik el-Hemedânî, *Tekmilâtü Târihi't-Taberî* (Taberî, *Târih* [Ebû'l-Fazl], XI içinde), s. 324-349; İbnü'l-İmrânî, *el-İnbâ' fi târihi'l-hulefâ'* (nşr. Kâsım es-Sâmerrâî), Leiden 1973, s. 168-174; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam*, VI, 316-319, 325-326, 330-331, 338-339, 382-383; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VIII, 368-369, 371-385, 396-401, 404-409, 411-412, 418-419; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, s. 254-255; G. le Strange, *Baghdad During the Abbasid Caliphate*, Oxford 1924, s. 156, 195; D. Sourdel, *Le vizirat 'abbâsîde de 749 à 936*, Damas 1959-60, II, 493-494; İbrâhîm Selmân el-Kürevî, *el-Büveyhiyyûn ve'l-hilâfetü'l-'Abbâsiyye*, Küveyt 1402/1982, s. 151-167; W. Muir, *The Caliphate its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 567, 569, 571; Hasan İbrâhîm, *İslâm Tarihi*, II, 377-385; Fehmî Abdülcelîl Mahmûd, "el-Üsretü'l-Hamdâniyye ve devrühâ fi müsânedeti'l-hilâfeti'l-'Abbâsiyye", *Nedvetü't-târihi'l-İslâmî* (Camiâtü'l-Kâhire Kûliyyetü'l-ülûm), Kahire 1410/1990, VIII, 169-192; Ahmet Güner, *Büveyhîler'in Şit-Sünnî Siyaseti*, İzmir 1999, s. 130; K. V. Zetterstéen, "Müttakî", *İA*, VIII, 865; a.mlf. - [C. E. Bosworth], "al-Mutta-ki Li'llâh", *IE²* (İng.), VII, 800.

AHMET GÜNER

MÜTTEFEKUN ALEYH

(متفق عليه)

Bir hadisin hem Buhârî hem Müslim'in *el-Câmi'u's-şâhih*'lerinde yer aldığı ifade eden terim.

Sözlükte "üzerinde ittifak edilen şey" anlamına gelen **müttefekun aleyh** tabiri, genellikle bir hadisin Buhârî ve Müslim'in *Câmi'u's-şâhih*'lerinde ittifakla rivayet

edildiğini belirtir. Hadisler ilk iki asırda umumiyetle sahih-zayıf ayrımı yapılmadan tasnif edilmiş, sadece sahih hadisleri toplayan eserler ise III. (IX.) yüzyılda Buhârî ve Müslim tarafından kaleme alınmıştır. Daha sonra İbn Huzeyme ve İbn Hibbân da aynı maksatla birer eser yazmıştır. Rivayet dönemi olarak kabul edilen ilk dört asırda hadisler isnadlarıyla birlikte rivayet edilmekteydi. Hadislerin sağlamlık derecesi önce isnadlarına bakılarak, gerektiğinde de metin tenkidi yapılarak belirlenmekteydi. Hadislerin tamamının kayda geçirildiği rivayet döneminden sonra sağlamlık derecelerinin tesbitinde daha önce tasnif edilen eserler esas alınmaya başlanmıştır. Bu ölçüyü ilk defa kullanan Hâkim en-Nisâbü'rî, sahih hadislerin en üst mertebesine "müttefekun aleyh" dediği Buhârî ve Müslim'in ittifakla rivayet ettiği hadisleri yerleştirmiştir. Sahih hadisleri on kısma ayıran bu âlim, beşinin müttefekun aleyh, beşinin ise muhtelefün fih olduğunu söyleyip bu tabiri geniş kapsamlı olarak kullanmıştır. Ona göre, seviyeleri farklı olsa da tâbiînin sahâbeden güvenilir râviler vasıtasıyla tek başına naklettiği hadisler, ayrıca tâbiînden güvenilir bir grubun sahâbeden rivayet ettiği, onlardan da sadece birer râvinin naklettiği hadisler, güvenilir râvilerin naklettiği ferd hadisler ve bazı hadis imamlarının babaları, dedeleri vasıtasıyla nakledip sadece kendilerinden tevâtür seviyesine ulaşan rivayetler de müttefekun aleyh grubuna girmektedir.

Hadislerin sıhhatinin tesbiti ve sahih hadislerin sınıflandırılmasında kitapların esas alınması anlayışı İbnü's-Salâh ile yerleşmiş ve hadisin önceki eserlerde ittifakla rivayet edildiğini belirtmek üzere "ittefeka aleyhi's-şeyhân", "müttefekun aleyh", "ittefeka aleyhi ashâbü's-süneni'l-erbaa" veya "ittefeka aleyhi's-sitte" gibi tabirlere yer vermiştir. "Müttefekun alâ sıhhatih" tabiri ise hadisin ittifak edilen sıhhat şartlarını taşıdığını ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bir hadisin her iki eserde aynı sahâbiden nakledilmesi halinde lafızları farklı olsa bile aynı anlamı taşıması durumunda yine müttefekun aleyh sayılmaktadır. Cevzakî, farklı sahâbîlerden nakledilen hadisleri de anlamı aynı olmak şartıyla müttefekun aleyh kabul etmektedir. Müttefekun aleyh hadisler sahih hadislerin en üst mertebesinde yer almaktadır. Müttefekun aleyh hadislerin sayısının 1292 veya 2006 olduğu söylenmektedir. Cevzakî'nin bu rakamı 2326 olarak göstermesi, onun hadisin farklı sahâbîlerden nakledilmesini ittifaka engel görmemesinden kaynaklan-